

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

Dr.Mehmet Reşit ÖZBALIKÇI

Arap dilinde ilk olarak ne zaman, kim tarafından ve hangi konuda istişhâd edildiğini kesin olarak tesbit etmek elbette kolay değildir. Bununla birlikte, mevcut kaynakların zikrettiğine göre, ilk istişhâdın Kur'ân-ı Kerim'in garip kelimelerini tefsir etmek maksadıyla başladığı görülmektedir. Arap Dilinde tefsir, kıraât ve hatta gramer çalışmalarının doğuş ve gelişmelerini Kur'ân'a borçlu oldukları bilinmektedir. Bu bakımdan ilk istişhâdın Kur'ân tefsirine bağlı olarak başlamış olması da tabiidir. Dolayısıyla "garibu'l-Kur'ân"a dâir ilk eserlerde bu durumun yer alması gerekirdi. Ne var ki, bu tür eserler ancak hicrî birinci asrın sonlarıyla, ikinci asırda te'lif edilmiş olup, bu güne kadar varlığını sürdürebilme şansına sahip olanlar, yok denecek kadar azdır.

Bu bakımdan, ilk istişhâdı tesbit için, hicrî ikinci asrın sonlarına kadar yeterli bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, bu asrın sonlarından itibaren zamanımıza kadar intikal eden "me'âni'l-Kur'ân", edebiyat ve tabakât türünden çeşitli eserlerde, bu konuya ilişkin nakiller yer almaktadır. Kur'ân'ın, anlaşılmasında güçlük çekilen garip kelimelerini, Arap şiir ve nesrinden şâhitler getirerek izah etmekle başlayan istişhâdın ilk olarak ortaya çıkışı, bu ve daha sondaki devirlerde kaleme alınmış eserlerin nakillerinden öğrenilmektedir. Şimdi bu nakillerden bazıları ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır.

Çok iyi şiir bilen ¹ Hattâb oğlu Ömer (ölm.23/643), karşısına çıkan her mesele hakkında şiir okur ², bazan da muhatabından delil olarak şiir okumasını isterdi. Mesela Sa'id bin el-Museyyeb'in rivayetine göre Hz.Ömer mimberde bulunduğu bir sırada:

- Ey insanlar ! Yüce Allah'ın " أو يأخذهم على تخوف XVI, 48" sözü hakkındaki görüşünüz nedir? diye sorması üzerine herkes susmuş, Hüzeyl kabilesinden bir ihtiyar ise:

- Ey Müminlerin Emiri ! Bu kelime bizim lehçemizde vardır.

" التَّخَوُّفُ " , " azar azar eksilmek : التَّنْقِصُ " demektir, diye cevap vermişti. Sonra bir kimse ortaya çıkarak ona:

- Ey Falan, borcun nasıl oldu? diye sormuş, o da:

- " تَنْقَصْتَهُ " yani "onu biraz biraz azalttım: تَخَوَّفْتَهُ", cevabını vermişti. Sonra dönmüş, durumu Hz.Ömer'e arzemiş, Hz.Ömer de:

- Araplar bunu şiirlerinde biliyorlar mı? diye sorunca, o da:

- Evet. Şairimiz Ebû Kebîr el-Hüzelî, yolculuğun, önceden yüksek ve dolgun olan hörgücünü yavaş yavaş zayıflattığı bir deveyi tasvir ederek,

تَخَوَّفَ الرَّحْلَ مِنْهَا تَامَكًا قَرْدًا — كَمَا تَخَوَّفَ عَوْدَ النَّبِيَةِ السَّفْرُ

Eritti palanı onun, yüksek dolgun görgücünü

Yonttuğu gibi keserim, azar azar yay ucunu

demmiştir, diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Hz.Ömer:

- Ey insanlar ! Câhiliye devrine ait şiir divânınıza sınıksız sarılız. Zira onda Kitab'ınızın tefsiri vardır. " diyerek ³ şiirin şâhid olarak kullanılması konusundaki tutumunu ortaya koymuştu.

Diğer taraftan Hüzeyl kabilesinden bir zatın, şiirden şâhid getirerek Kur'ân'dan bir kelimeyi açıklamada cesaret göstermesi ve iddiasını isbat için şiirden şâhid getirmesi, Sahabe asrında bu hususun mevcûdiyetini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira İbnu'l-Enbârî (ölm. 328/940) de:" Ashab ve tâbiünden, Kur'ân'ın garip ve müşkil kelimelerine, lûgat ve şiirle ihticac edildiğine dair rivayetler gelmiştir. Bunlar, nahivcilerin bu konudaki görüşlerinin doğru olduğunu, bunu onlara yakıştıramayanların görüşlerinin ise, fâsit, bozuk olduğunu açıklamaktadır" ⁴. diyerek aynı hususu teyit etmektedir.

Ne var ki, şiirle istişhâd konusunda, ashâbtan en meşhur olan, Abdullâh b.Abbâs (ölm.68/687) dir. onun ilk müfessir olduğu ⁵ ve şiire vukûfu bilinmektedir ⁶. O, Kur'ân tefsirinde şiiri kullanmış ve bu konuda: "Bana Kur'ân'ın garip kelimelerini soracak olursanız, onları Arap şiirinde araştırınız. Zira şiir Arabın divanıdır." diyerek ⁷ Kur'ân tefsirinde şiirle istişhadın önemini belirtmiştir. Hatta kendisine Kur'ân'dan bir şey sorulduğunda, o mesele hakkında şiir okuyarak ⁸ bu görüşünü tatbik safhasına da koymuştur.

Elde mevcut kaynaklar içinde, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, ilk

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

olarak İbnu Abbâs'ın istişhâdına, el-Ferrâ' (ölm.207/822)'nin "Me'â-ni'l-Kur'ân" adlı eserinde rastlanmıştır. Şöyle ki: " ولكن لا تواعدوهن سرّاً " II, 235" âyetinin tefsirinde Ebû Sâlih'in rivâyetine göre, İbnu Abbâs, " السر " kelimesinin mezkûr âyette "cima: النكاح " manasına olduğunu söylemiş ve bunun hakkında İmru'u l-Kays ın .... ..beytini okumuştur."⁹, ifadesi vardır. Adı geçen eserin bir başka yerinde ise, " فاذا هم بالساهرة " LXXIX, 14" âyetinin tefsirinde, yine Ebû Sâlih rivâyetine göre, İbnu Abbâs, " الساهرة " kelimesinin, "kara, yer. " الأرض " manasına olduğunu söyleyerek, şu .... beyti okumuş tur."¹⁰ kaydı yer almaktadır. Aynı eserde bunlar dışında bir kaç yerde daha, İbnu Abbâs'ın şiirle istişhâdına örnekler vardır ¹¹.

İbnu Sa'd (ölm.230/844) ve İbnu'l-Enbârî (ölm.328/940)'nin eserlerinde de, İbnu Abbâs'ın şiirle istişhâdına dair: "İbnu Abbâs'a Kur'ân'-dan birçok şey soruluyor; o da: Bu şöyledir, şairin şu şekilde dediğini duymadınız mı? diyordu." ifâdesi yer almaktadır ¹².

İbnu Abbâs'ın sadece şiirle değil, aynı zamanda Kur'ân âyetleriyle veya bedevîlerin sözleriyle de istişhâd ettiği görülür. Meselâ, " ننشرها " LXXX, 22 " âyetiyle istişhâd ederek " ثم اذا شاء أنشره " II,259" âyetini, " نُنشرها " şeklinde okur ¹³.

Öte yandan bedevî sözüyle istişhâdına örnek olarak nakledilen rivâyetlerde, İbnu Abbâs: " البعل " kelimesinin manasını, bir bedevîyle karşılaşp, ona: - Bu deve kimindir? diye sorduğumda, onun: - Sahibi benim أنا بعلا " şeklinde cevap vermesine kadar bilmiyordum" der ¹⁴.

Yine o, " ربنا افتح بيننا " VII, 89" âyetini, Himyer Kabilesinden Zî Yezen'in kızını "seni mahkemeye vereceğim: أفاتحك " derken işitinceye kadar bilmediğini ve " فاطر السموات والأرض " XXXV, 1" âyetinin manasını da, bir kuyu hakkında ihtilâfa düşerek, şikayete gelen iki bedevîden birinin, "onu ilk olarak ben kazdım: أنا فطرتهأ " dediğini duyuncaya kadar anlamadığını ifade eder ¹⁵. Bu rivâyetler de onun, bazı âyetlerin manasını anlamada, şiirle olduğu gibi, bizzat başka bir âyetle veya dili bozulmamış fasih bedevîlerin sözleriyle de istişhâd ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca el-Ferrâ' İbnu Abbâs'la ilgili olarak " واحتج ابن عباس " : "ve"¹⁶, واحتج بقوله " فقال ¹⁷ ifâdelerine yer vererek, onun istişhâd ettiğini bizzat sözlü olarak da dile getirir.

Bütün bunlar yanında İbnu Abbâs'ın Kur'ân'ın garip kelimelerini açıklamada, şiiri delil olarak kullananların ilki olduğunu yaygınlaş-

tiran husus, onunla Nâfi' b. el-Ezrak (ölm.65/685) arasında soru cevap şeklinde geçen ve "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" adıyla meşhur olan hadise olmalıdır.

Harici liderlerinden olan İbnu'l-Ezrak'ın Kur'ân'daki bazı kelimelerin manasını sorup, her aldığı cevaba karşılık da: - Bunu Araplar biliyor mu? sorusuna: - Şâirin şu şiirini işitmediniz mi? tarzında mukabele eden İbnu Abbâs (ölm.68/687)'in Arap şiirinden şâhidler okumasından ibaret olan bu hadiseyi el-Mubberred (ölm.285/898) şöyle verir:

"Nâfi' b. el-Ezrak, ilim öğrenmek için Abdullâh b. Abbâs'a gider ve ona soru sorardı. Dalayısıyla, Nâfi' 'in Abdullâh b. Abbâs'a yönelttiği, Kur'ân'a ve diğer konulara dâir soruları vardır. Bunların açıklanması hususunda ona müracaat etmiş, aldığı cevabı kabul edip, benimsemiş, daha sonra ise azgınlığı ona gâlip gelmiştir. Biz burada o soruların baş tarafını zikredeceğiz... İkrime şöyle gördüğünü anlattı: "Abdullah b. Abbâs'ın yanında Nâfi' b. el-Ezrak vardı; ona soru soruyor ve dilden delil getirmesini istiyordu. Ona Yüce Allâh'ın" والليل وما
وسق LXXXIV, 17 âyeti hakkında sordu. Cevaben İbnu Abbâs " وما جمع
demektir, dedi. Bunun üzerine İbnu'l-Ezrak: "Bunun böyle olduğunu Araplar biliyor mu?" dedi. İbnu Abbâs da ona: Recez şâirinin şu:

انّ لنا قلائصا حقائقا — مُستوسقاتٍ لو يجدن سائقا

Bizim öyle görkemli develerimiz vardı

Ki bir sürücü bulsalar âh, toplanırlardı

sözünü duymadınız mı? diye cevap verdi ¹⁸.

Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî (ölm.328/940) ise, aynı konuyu şu tarzda açıklar:

"Nâfi' b. el-Ezrak, Mescid-i Harâm'a girer. Bir de ne görsün, İbnu Abbâs sulama havuzlarından birinin başında, ayaklarını suya sarkıtarak oturmuş, müslümanlar da etrafını çevirmiş, ona tefsir soruyorlardı. Hayret ! O da çekinmeden tefsir yapıyordu. Bunun üzerine Nâfi' :

-Ey İbnu Abbâs! Vallâhi şu yaptığın işte, senden daha cür'etlisini görmedim, der. İbnu Abbâs da ona cevaben şu karşılığı verir:

-Aman Efendim! Benden daha cür'etlisini sana söyleyeyim mi? Nâfi': - O kimdir? diye sorar. İbnu Abbâs:

-İlmi olmadan konuşan veya ilmini saklayandır, cevabını verir. Bunun üzerine Nâfi':

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

-İbnu Abbâs! Doğrusu ben sana bazı şeyler sormak istiyorum. Onlar hakkında bana bilgi verir misin? der. İbnu Abbâs:

-Dilediğini sor, diye karşılık verir. Nâfi' de:

-Bana Allâh'ın " حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود " II, 187 " âyeti hakkında bilgi verir misin? der. İbnu Abbâs da:

" الخيط الابيض " ise, "günün aydınlığı"; " "gecenin karanlığı" demektir, cevabını verir. Nâfi' de:

-Kur'ân inmeden önce, Araplar bunu biliyor muydu? diye sorar. İbnu Abbâs:

-Evet. Ümeyye b. Ebi's-Salt:

الخيط الابيض ضوء الصبح منفلق — والخيط الاسود لون الليل مكموم
Beyaz iplik, sabah aydınlığı şafak sökmekte

Siyah iplik, gece karanlığı bürünüp gitmekte

demmiştir, der ¹⁹.

Es-Suyûtî (ölm.911/1505) de bu konuda şunları kaydeder:

"Abdullâh b.Abbâs, Kâbe'nin avlusunda bulunduğu bir sırada, müslümanlar etrafını çevirmiş, ona Kur'an tefsiri soruyorlardı. Bunun üzerine Nâfi' b.el-Ezrak, Necdet b.Uveymir'e yönelerek:

-Kalk! Bilgisi olmadığı halde, Kur'ân tefsirine cür'et eden şu adamın yanına gidelim, der. Sonra kalkıp, onun yanına giderek şöyle derler:

-Biz sana Allâh'ın Kitabından bazı şeyler sormak, senin de bize onları tefsir etmeni ve Arap kelâmından şâhidini getirmeni istiyoruz. Zira Yüce Allâh, Kur'ân'ı ancak apaçık Arap diliyle indirmiştir.

Bunun üzerine İbnu Abbâs:

-İstedığınızı sorun, der.

Nâfi':

- "Yüce Allâh'ın " عن اليمين وعن الشمال عزين LXX, 37" sözün-
den bize bahset, der. İbnu Abbâs:

" العزون " , "arkadaş grubu" demektir, der. Nâfi':

-Araplar bunu biliyor mu? diye sorar. İbnu Abbâs:

-Evet! Ubeyd b. el-Ebras'ın:

فجاؤا يهرعون اليه حتى — يكونوا حول منبره عزيينا

Kovalanırcasına koşturarak geldiler ona hep
Mimberinin etrafında bir grup oluncaya dek
dediğini duymadın mı? diye karşılık verir" 20.

El-Muberrred (ölm.285/898), az önce geçtiği gibi bu hadiseyle ilgili istişhâd örneklerinden, az bir kısmını nakletmektedir 21. İbnu'l-Er. bâ-rî (ölm.328/940) de aynı tarzda 50 meseleyi kaydeder 22. Es-Suyûtî (ölm. 911/1505)'nin, pek azını hafız ederek naklettiğini söylediği soruların sayısı ise 186 yi bulmaktadır 23. Yine es-Suyûtî'nin nakline göre, et-Taberâ nî (ölm.360/971) de bu sorulardan bir kısmını "el-Mu'cemu'l-Kebîr" adlı eserinde kaydeder 24.

Mümkün olduğu kadar eski olan bu kaynaklardan yapılan aktarmalardan sonra, şimdi de çağdaş bilim adamlarından, araştırmalarında gerek Arapçada ilk istişhâd meselesine, gerek İbnu'l-Ezrak'ın soruları konusuna yer verenlerin, meseleye yaklaşımlarını aksettiren sözlerini nakledeceğiz.

Fuat Sezgin, şiirle istişhâda başlanması hakkında : "Âyetlerin mana ve iraplarının tesbiti için Arap şiirine baş vurmak gibi filolojik bir harekete oldukça erkenden teşebbüs edilmişti. Bir takım hadisler bunu Peygamber'in bir emri olarak göstermektedirler. İbn Abbâs'ın Peygamber'den naklettiği bir hadise göre: "Kur'ân'ın hangi ilmi daha hayırlıdır? diye sorulunca Peygamber "onun arabîyyatıdır" şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir hadise göre Peygamber "Kur'ân'ın irabını yapınız, onun gariplerini araştırınız", "demmişti", diyerek 25 Hz.Ömer ve İbn Abbâs hakkındaki rivayetleri naklettikten sonra, sözlerine devamla şunları söyler: "Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre daha sahabe zamanında Kur'ân âyetlerinde garip ve anlaşılması zor bir takım kelimelerin tefsiri için Arap şiirine müracaat ihtiyacı kendisini göstermişti. Hicretin ikinci asrında artık bâriz bir şekilde kendisini hissettiren filolojik cereyana tabi olarak bu faaliyet de, şifahî olmaktan ve sorulan âyetlere göre ortaya çıkan cereyanlar şeklinde münferid kalmaktan kurtularak yavaş yavaş bir ilim haline gelmeğe ve kendisi için müstakil eserler meydana getirilmeğe başladı. Abdallâh b. Abbâs bu işin belki de haklı olarak ilk mümessili tanınırsa da, müstakil bir ilim diye ele aldığı ve bu tarzda müstakil bir eser meydana getirdiği mevzuu bahs edilemez. Ancak bu iş müteakip nesillere kalmıştır. 26.

Yazar bir başka eserinde de, "mesâ'ilu İbnu'l-Ezrak" meselesine şöyle yer verir:

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

"Bu neslin tefsirlerinin incelenmesi bize İbn Abbâs'ın Kur'ân'da anlaşılması güç kelimeleri şîirden şâhidlerle açıklama metodunda ve ya yabancı (muarrab) kelimelere yaklaşmada tek başına olmadığını gösterir. Bunun da ötesinde, orada bu faaliyeti, sırf kerâmet hikâyelerinden biri olarak değerlendirmesi hususunda Goldziher'le hemfikir olmamıza engel başka bir takım sebepler de vardır. İbnu Abbâs Hâ-ricî liderlerinden Nâfi' b. el-Ezrak'ın takdim ettiği yaklaşık 200 kelimeyi câhiliye şîirinden şâhidler ile açıklamıştır" 27.

İsmail Cerrahoğlu da aynı konuyu şöyle değerlendirmektedir:

"Evela, Onunla Nâfi İbnu'l-Ezrâk arasında böyle bir görüşme vuku' bulmuş mudur? Bunu cevaplandırabilmek için, Nâfi İbnu'l-Ezrâk'ın sormuş olduğu müfredata cevap vermiş olan İbn Abbâs'ın cevaplarını, diğer rivayetleriyle karşılaştırmak icab eder. Mesela ben bu karşılaştırmayı Sahîhu'l-Buhârî'de mevcut olan İbn Abbâs rivayetleriyle, Nâfi İbnu'l-Ezrâk'a verilen cevaplar arasında yaptım. Bu karşılaştırmada Nâfi İbnu'l-Ezrâk'a verilen cevapların ekserisi Sahîhu'l-Buhârî'dakilerle lâfzen ve manen tetabuk etmektedir" 28. "İbn Abbâs'tan gelen ekseri rivayetlerde şîirle istişhâd gibi bir durum görülmemektedir. O halde bu durumu açıklayabilmek için, gerek fikhî ve dinî gerekse tarihî yönden incelenen tefsirlerde nasıl ki İbn Abbâs rivayetlerine dayanılmışsa, lûgavî yönden incelenen tefsirlerde de ondan gelen rivayetlere ittiba edilmesi tabiidir. Bu bakımdan Ebû Ubeyde Ma'mer İbn Müsenna'nın Mecazu'l-Kur'ân' ı ile yaptığım karşılaştırmada, bir çok kelime manaları tetabuk ettiği halde, beytler başka başkadır... Ebû Ubeyde, acaba niçin İbn Abbâs'ın ileri sürdüğü beyitlerden istifade etmemiştir? Bunun sebebi de kanaatıma göre, İbn Abbâs'ın böyle şîirlerle istişhâd etmemiş olmasıdır. Bu vaziyet sonradan İbn Abbâs'a isnad edilmiş olsa gerektir" 29.

Şîirle istişhâd konusuna, doktora ve doçentlik çalışmalarında yer veren Muharrem Çelebi, İbnu Abbâs'ın bedevî Araplardan dil aldığını, öğrendiğini 30 ve şîirle istişhâd ettiğini, nakillerde bulunarak açıklar 31. Daha sonra, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" meselesini ele alarak, bu konuya dair rivayetleri serdedir. İbnu'l-Enbârî ile es-Suyûtî'nin râvi zincirlerini karşılaştırır; aynı olmadıklarını tesbit eder. Şîirlerini karşılaştırarak, "Mana aynı, lâfızlardaki değişikliklere örnek" 32 ve "Bazan cevap aynı, şîir ve şâir değiştiğine örnek" 33 başlıkları altında tesbitlerini zikreder. Devam eden sayfalarda, "Şüpheler ve Sonuçlar" başlığının sonunda, kanaatini şöylece açıklar :

"Görülen bu benzerliklerin ışığı altında diyebiliriz ki: İbnu

Abbâs garîb kelimelerin manaları için şiirle istişhâd etmiş, daha sonra ise Ğarîbu'l-Kur'ân ve Ma'âni'l-Kur'ân sahipleri bu hususu, daha da geliştirmişlerdir. Onun manalarının ve şiirlerinin bir kısmını aynen almışlar, bir kısmını değiştirmişlerdir" 34.

Muharrem Çelebi, doçentlik çalışmasında da konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

"İbn Abbâs'ın şiirle istişhâdı ile ilgili rivayetleri karşılaştırdığımızda, as-Suyûtî'nin, İbnu'l-Anbârî'nin al-Vakf va'l-ibtidâ'sından faydalandığı anlaşılır; ancak Nâfi' b. al-Azrak meselesini as-Suyûtî al-Vakf va'l-ibtidâ'dan almamıştır. Zira olay mana itibariyle aynı olmakla birlikte, her iki kitaptaki râviler ve lâfızlar değişiyor. İbn Abbâs'a tevcih edilen ilk soru, her iki kitapta farklıdır. Bazan sorulara verilen cevapların lâfızları ayrı, şiirler ve şâirler değişiyor. As-Suyûtî, al-İtkân'da istişhâd şiirlerinin 10'dan fazlası hariç olmak üzere tamamını zikrettiğini belirtiyor. Onun naklettiği bir çok şiirler al-Vakf va'l-İbtidâ'da bulunmaktadır. Bu ayrılığa rağmen her iki kitapta manen uygunluk halinde olan istişhâdlar çoğunluktadır.

İbn Abbâs'a ait olduğu iddia edilen tefsirde onun şiirle istişhâd ettiğine dair bir delil yoktur. İlk lûgat ve tefsir kitaplarında, şiirle istişhâd görülmekle beraber, bunun İbn Abbâs'la başladığını gösteren bir kayıt bulunmuyor. Ancak bibliyografik eserlerde onun şiirle meşgul olduğu belirtildiği gibi; Ulûmu'l-Kur'ân'a ait eserlerde bu noktaya temas edilerek şiirle istişhâdına misaller verilir... Müteahhir müelliflerin nakilleri kesin delil olamayacağına göre bu hususu ilk kez ortaya atan Abû Ubayd (224/838) ve İbn Sa'd (230/844)'ın vefat tarihlerinden İbn Abbâs'ın vefatını çıkarırsak bir buçuk asırlık bir zaman aralığı ortaya çıkar. Bu müddet içerisinde İbn Abbâs'ın şiirle istişhâdına ait bir işaret görülmüyor. Gerek kendisine nisbet edilen tefsirde ve gerekse onun Ğarîbu'l-Kur'ân'ında şiirle istişhâdın bulunmaması; bu hususun, vefatından bir buçuk asır sonra ortaya çıkması dikkati çekmektedir. Bunun neticesinde de, bazı şüpheler doğuyor... Ancak Ma'mar b. âl-Musannâ (210/828)'nın Mecâzu'l-Kur'ân'ı ve diğer lûgavî tefsirleri incelersek İbn Abbâs'ın istişhâd ettiği şiirleri görebiliyoruz. Acaba bütün bu müşterek şiirler bir tesadüf eseri midir? İbn Abbâs'ın haricilerin reisi olan Nâfi' b. al-Azrak'la görüştüğü bir gerçektir. O halde Abû Ubayd ve İbn Sa'd ile başlayan bütün bu rivayetlerin uyum halinde olması, bibliyografik kitapların İbn Abbâs'ın şiirle meşgul olduğunu bildirmesi ve Macâzu'l-Kur'ân, Ğarîbu'l-Kur'ân, Ma'âni'l-Kur'ân gibi eserlerin şiirle istişhâd mevzuunda ortak bir yön takip etmeleri

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

bir tesadüf eseri veya bir hatanın nakli olamaz; İbn Abbâs'ın şiirle istişhâdının bir gerçek yönü vardır" 35.

Naklettiğimiz bu araştırmalardan başka, değişik bir uslûpla konumuza yaklaşan Tâhâ Hüsey'nin de görüşünü vermeden geçemeyeceğiz.

Kur'ân ve hadise eski Arap şiiriyle şâhid getirilmesini sert bir biçimde eleştiren ve şâhidlerin, açıklanan kısımlara uygun olarak sonradan uydurulduğunu iddia eden Tâhâ Hüsey'n, Nâfi' b. el-Ezrak meselesini şöyle takdim eder:

"Birisi kalkıp, Kur'ân lûgatına dair 200'ü aşkın bir grup soru hazırlayarak İbnu Abbâs'a gelmiş, sormaya başlamış, sorduğunun cevabını alınca, İbnu Abbâs'a: - Araplar bunu şiirlerinde biliyorlar mı? diye tekrar sormuş; bunun üzerine İbnu Abbâs da: - Evet, İmru'u'l-Kays şöyle dedi, Antera böyle dedi yahut diğer şairler şöyle dediler, diyerek bir beyt okur ki, anlayışlı birisi isen, bu beytin ancak şâhid getirilen Kur'ân lafzının sihhatini ispat için uydurulduğunda şüphe etmezsin". Sözlerinin devamında, bu hadiseyi yorumlayarak, İbnu Abbâs ve Nâfi' b. el-Ezrak hikayesinin, Kur'ân lâfızlarının bütünüyle fasih Arapçaya uygunluğunu ispat için veya Abdullâh b. Abbâs'ın Kur'ân'ın te'vil ve tefsirine en muktedir olanlardan ve câhiliye devrine ait Arap kelâmını en çok rivayet edenlerden olduğunu ispat için uydurulduğunu iddia eder 36.

Arap dilinde ilk istişhâdla ilgili olarak "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" konusundaki çağdaş görüşleri de gördükten sonra özetle şunları söyleyebiliriz: Nihad M. Çetin'in de dediği gibi 37, geçmişten intikal eden dil hatıralarının korunmasına taassup derecesinde bağlı olan eski bilginler, gördükleri veya sezdikleri kasıtlı bozmalar, uydurmalar karşısında irkılmış, şüphe ve itimatsızlıklarını belirtmişlerdir. Hal böyleyken başlangıçta bazı şiir veya büyük râvilere inhisar eden bu şüpheleri Tâhâ Hüsey'n, oryantalistler gibi genelleme yaparak bütün eski Arap şiirine teşmil etmiş; İbnu'l-Ezrak olayını da aynı mantıkla reddetmiştir. Fakat târihî olayların ihtimal ve varsayım temellerine oturtulamayacağı açıktır.

Arap dilinde ilk olarak istişhâdın, sahâbe devrinde, Kur'ân'daki bazı garîp kelimelere açıklama getirme gayesiyle başladığı nakillerden öğrenilmektedir. Ancak istişhâd konusunda en çok kendisinden söz edilen, Abdulah b. Abbâs'tır. Ona, tefsir rivâyetlerinde yapılan bazı isnatların asılsızlığına, eski ve yeni bilginler dikkat çekmektedirler.

Bununla beraber, onun şiirle istişhâdı konusunda, bir iki istisnası dışında, böyle bir dikkat çekme işlemine rastlanılmamaktadır. Eseri zamanımıza ulaşmış olanlardan İbnu'l-Enbârî, onun şiirle istişhâd ettiğini nakletmekle kalmıyor; aksine Kur'ân'a şiirden şahid getirenleri yadırgayanlara karşı, bunun câiz olduğunu, İbnu Abbâs'ın İbnu'l-Ezrak'a şiirden şahidler getirerek cevap vermesini, delil olarak kullanıyor.

Diğer taraftan Abdullah b. Abbâs'ın şiirle istişhâdına örnek olmak üzere el-Ferrâ' (ölm.207/822)'nın "Me'âni'l-Kur'ân" adlı eserinde tesbit ederek burada söz konusu ettiğimiz iki husustan birincisi, el-İtkân'da; ikincisi ise, İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'da, Nâfi' b. el-Ezrak'ın sorularına verilen cevaplar arasında, ufak tefek lâfız farklılıklarıyla, yer almaktadır. Bu durum, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" 'la ilgili rivâyeti, İbnu Abbâs'ın yaşadığı döneme biraz daha yaklaştırması açısından önem arz etmektedir.

Ayrıca, İbnu'l-Ezrak meselesini nakleden eserlerden her birinde, hâdisenin değişik râvî zincirleriyle nakledilmesi, bu meselenin muhtelif yollarla eserlere intikal etmiş olduğunu; dolayısıyla çeşitli rivâyetlerle takviye edildiğini gösterir.

Çeşitli ilim dallarındaki istişhâd konusunda ise, şunları söyleyebiliriz: I.hicrî asrın sonlarından itibaren kurumlaşmaya başlayan tefsir, hadis, sarf, nahiv, lügat, fıkıh, kelâm, belâgat... gibi çeşitli ilimler, kuruluşları döneminde ortaya koydukları hükümleri başta Kur'ân, hadis ve şiir olmak üzere müteaddid delillere dayandırılmış; sahâbe asrında başlatılan istişhâd olayını böylece geliştirerek devam ettirmişlerdir.

DİPNOTLAR

- 1- El-Câhiz, el-Beyân ve't-Tebyîn, Kahire, 1395/1975, I, 239. Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî, Hz.Ömer'in aynı zamanda şâir olduğunu da kaydetmektedir. bk. İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ, Dimeşk, 1390/1971, s.105.
- 2- El-Câhiz, a.g.e., I, 45, 241.
- 3- El-Kurtubî (Ebû Abdillâh b. Muhammed), el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, Kahire, 1387/1967, X, 110 vd. ; Eş-Şâtibî, el-Muvâfakât. Kahire, 1395/1975, II, 87 vd. ; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Mufessîrûn, (Matba'atu's-Sa'âde), 1396/1976, I, 74. Bir başka rivayette de " تخوف " kelimesinin " تنقص " manasına geldiği şöyle anlatılmaktadır: Bir bedevî İbnu Abbâs'a gelerek:

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

تخوّفني مالي أخ لي ظالم — فلا تخذّلني المال يا خير من بقي

Tüketti bir zâlim kardeşim, azar azar beni, malımı

Ey kalanların en iyisi, kesme benden, malımdan yardımımı

der. İbnu Abbâsın:

- " تخوّفك " "Seni azar azar tüketti: تنقصك " mi demektir? diye sorar.

Bedevîde

- Evet, cevabım verir.

İbnu Abbâs

- Allah ne yücedir! Zira O: " أو يأخذهم على تخوّف XVI, 48" yani "... iyilerini azar azar tüketerek ..." buyurmuştur, der. bk. es-Suyûti, el-Muzhîr, Kahire, ts., II, 311.

4- Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.61; ez-Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûm'l-Kur'ân, Kahire, 1391/1972, I, 294.

5- El-Câhîz, a.g.e., s.81, 331; krş. el-Ferrâ' (Ebû Zekerîyya), Me'ânî'l-Kur'ân, Buyrut, 1980, I, 391.

6- İbnu Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kubrâ, Beyrut, 1376/1957, II, 367; İbnu Abdî'l-Berr, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, Kahire, ts., III 939; İbnu'l-Esîr (İzzuddîn), Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire, 1970-1973, III, 292. İbnu Abbâs'ın şiire verdiği önemi vurgulaması bakımından şu rivâyeti de burada nakletmeyi uygun bulduk: "İbnu Abbâs, Mescid-i Haram'da bulunduğu bir sırada, yanında kendisine bazı meseleleri soran Nâfi' b. el-Ezrak ile Haricilerden bir gurup insan vardı. O anda, şâir Ömer b. Ebî Rabî'a gelip oturur. İbnu Abbâs ona yönelerek şiir okumasını ister. Bunun üzerine şâir: "

أمن آل نعم . . . " beytiyle başlayan şiirini sonuna kadar okur. Ardından İbnu'l-Ezrak:

İbnu Abbâs! Biz ülkenin en uzak yerlerinden, meşakkatli yolculuklara katlanarak, helâli haramı sana sormak için geldik. Sen ise, bizi bırakıyor da, Kureyşli delik-anlıının okuduğu şiiri dinliyorsun, diye çıkarır". bk. Ebu'l-Ferac el-İsfehâni, el-Eğâni, Kahire, 1390/1970, I, 76 vd.; el-Muberrred, el-Kâmil, (Dâru'l-Fıkr neşri), ts., III, 126-128. Ayrıca İbnu Abbâs'ın, Ömer b. Ebî Rabî'a'nın okuduğu o şiiri bir dinlemekle başından sonuna kadar ezberle okuduğu ve o ana kadar bir dinlemekle aynen nakletmediği hiç bir ifâde bulunmadığını söylediği rivâyeti de vardır. bk. Ebu'l-Ferac el-İsfehâni, a.g.e., I, 77.

7- İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.62; İbnu Raşîk, el-Umde, Beyrut, 1972, I, 30; es-Suyûti, el-Muzhîr, Kahire, ts., II, 302.

8- İbnu Raşîk, a.g.e., I, 30; es-Suyûti, el-İtkân, Beyrut, 1973, I, 119 vd..

9- El-Ferrâ', Me'ânî'l-Kur'ân, I, 153:

وقوله (ولكن لاتواعدوهن سرا) يقول: لا يصفن احدكم نفسه في عدتها
بالرغبة في النكاح والاكتثار منه . حدثنا محمد بن الجهم قال حدثنا
الفراء قال حدثني حبان عن الكلبي عن ابي صالح عن ابن عباس أنه
قال: السر في هذا الموضع النكاح . وأنشد عنه بيت امرئ القيس :

ألا زعمت بسباس اليوم أنني — كبرتُ وألا يشهد السرّ أمثالي

10- El-Ferrâ', a.g.e., III, 232 :

وقوله (فاذا هم بالساهرة) وهو وجه الارض كأنها سميت بهذا الاسم لأن فيها الحيوان : نومهم وسهرهم (حدثنا ابو العباس قال حدثنا محمد) قال : حدثنا الفراء ، قال : حدثني حبان بن علي عن الكلبي عن ابي صالح عن ابن عباس أنه قال : (الساهرة) : الارض وأنشد :
ففيها لحم ساهرةٍ وبحرٍ — وما فاهوا به لهم مقيمٌ

11- Msl. bk. el-Ferrâ', a.g.e., II, 3 vd., 40; III, 177.

12- Ibnu Sa'd, a.g.e., II, 367; Ibnu'l-Enbârî, a.g.e., s.62.

13- El-Ferrâ', a.g.e., I, 173.

14- Ibnu Dureyd, Cemheretu'l-Lûga, Haydarabad, 1345, I, 314; Ibnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 72.

15- Et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vil-i Âyl'l-Kur'ân, Kahire, 1377/1968; IX, 3; Ibnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 71 vd.; Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (Jefery Arthur neşri), Kahire, 1954, s. 201; ez-Zerkeşi, a.g.e., I, 293; es-Suyûtî, el-İtkân, I, 113.

16- El-Ferrâ', a.g.e., I, 173.

17- El-Ferrâ', a.g.e., I, 174.

18- El-Mubberred, a.g.e., III, 122 vd. :

ويروى عن ابي الجلد أنه نظر الى نافع بن الازرق الحنفي والى نظره وتغوله وتعمقه فقال : اني لأجد لجهنم سبعة ابواب وان اشدها حرا للخوارج فاحذر ان تكون منهم . قال : وكان نافع بن الازرق ينتجع عبد الله بن العباس فيسأله فله عنه مسائل من القرآن وغيره قد رجع اليه في تفسيرها فقبله وانتجل ثم غلبت عليه الشقوة وذحن ذاكرون منها صدرا ان شاء الله ، حدث ابو عبيدة معمر بن المثنى التميمي النسابة عن اسامة بن زيد عن عكرمة قال : رايت عبد الله بن العباس وعنده نافع بن الازرق وهو يسأله ويطلب منه الاحتجاج باللغة فسأله عن قول الله جل ثناؤه (والليل وما وسق) فقال ابن عباس : وما جمع فقال : أتعرف ذلك العرب قال ابن عباس : أما سمعت قول الراجز :
ان لنا قلائصا حقائقا — مستوسقات لو يجدن سائقا

19- Ibnu'l-Enbârî, a.g.e., s.76 vd. :

وحدثنا بشر بن أنس قال : حدثنا محمد بن علي بن الحسن بن شقيق قال حدثنا أبو صالح هدية بن مجاهد قال أخبرنا محمد بن شجاع قال أخبرنا محمد بن زياد اليشكري عن ميمون بن مهران قال : دخل

ARAP DİLİNDE İLK İSTİŞHÂD

نافع بن الازرق الى المسجد الحرام فاذا هو بابن عباس جالسا على حوض من حياض السقاية قد دلى رجله في الماء واذا الناس قيام عليه يسألونه عن التفسير فاذا هو لا يحبسهم بتفسيره ، فقال نافع : تالله ما رأيت رجلا أجراً على ما تأتي به منك يا ابن عباس . فقال له ابن عباس : شكلك أمك ، أ ولا أدلك على من هو أجراً مني ؟ قال : ومن هو ؟ قال : رجل تكلم بغير علم أو كتم علما عنده فقال نافع : يا ابن عباس اني أريد أن أسألك عن أشياء فأخبرني بها . قال : سل عما شئت . قال : أخبرني عن قول الله تعالى : (حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود) قال : الخيط الابيض ضوء النهار ، والخيط الاسود سواد الليل . قال : فهل كانت العرب تعرف ذلك قبل أن ينزل القرآن ؟ قال : نعم قال أمية بن أبي الصلت :

الخيط الابيض ضوء النهار منفلق — والخيط الاسود لون الليل مكموم

20- Es-Suyûti, el-Itkân, I, 120:

أنبأنا عيسى بن دأب عن حميد الاعرج وعبد الله بن أبي بكر بن محمد عن أبيه قال : بينا عبد الله بن عباس جالس بفناء الكعبة قد اكتنفه الناس يسألونه عن تفسير القرآن فقال نافع بن الازرق لنجدة بن عويمر قم بنا الى هذا الذي يجتري على تفسير القرآن بما لا علم له به فقاما اليه فقالا : انا نريد أن نسألك عن أشياء من كتاب الله فتفسرها لنا و تأتينا بمصادقه من كلام العرب فان الله تعالى انما أنزل القرآن بلسان عربي مبين فقال ابن عباس : سلاني عما بدا لكما فقال نافع : أخبرني عن قول الله تعالى (عن اليمين وعن الشمال عزين) قال : العزون حلق الرفاق ، قال : وهل تعرف العرب ذلك ؟ قال : نعم ، أ ما سمعت عبيد بن الابرص وهو يقول :

فجاؤا يهرعون اليه حتى — يكونوا حول منبره عزينا

21- El-Muberrred, a.g.e., II, 122-124.

22- Ibnu'l-Enbâri, a.g.e., s.76-99.

- 23- Es-Suyûti, el-İtkân, I, 120-133.
- 24- Es-Suyûti, a.g.e., I, 133.
- 25- Fuat Sezgin, Abû Ubayda ve Mecâz al-Kur'ân-Tefsir Tarihine bir Mukaddime, (Basılmamış doçentlik tezi), İstanbul Üniversitesi Kitaplığı, tez no: 1823, s.35.
- 26- Fuat Sezgin, a.g.e., s.37.
- 27- Fuat Sezgin, GAS: Târihu't-Turâsi'l-Arabî, trc.Muhammed Fehmi Hicâzi, Fehmi Ebu'l-Fazl, Mısır, 1977, I, 44.
- 28- İsmail Cerrahoğlu, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller, Ankara, 1968, s.101.
- 29- İsmail Cerrahoğlu, a.g.e., s.102-103.
- 30- Muharrem Çelebi, Ma'âni'l-Kur'ân ve ez-Zeccâc, (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1976, s.43 vd.
- 31- Muharrem Çelebi, a.g.e., s.45 vd.
- 32- Muharrem Çelebi, a.g.e., s.49.
- 33- Muharrem Çelebi, a.g.e., s.50.
- 34- Muharrem Çelebi, a.g.e., s.56.
- 35- Muharrem Çelebi, Kutrub Hayatı Eserleri ve Kitâb al-Azmina, (Basılmamış doçentlik tezi), Erzurum, 1981, s.25-27.
- 36- Tâhâ Hüseyin, F'îl-Edebi'l-Câhili, Kahire, 1977, s.108 vd.: Nihad M. Çetin bu konuda şu satırlara yer verir: "Eski Arap şirinden intikal edebilen eserler ne dereceye kadar ilk şekillerini muhafaza etmektedirler? Hatta bu şirler hakikaten İslâmiyetten önceye mi âittirler, yoksa sonradan nazmedilerek eski şâirlere isnâd mı edilmişlerdir? Öteden beri bu sorular sorulmuş, daha hicrî II. asırda bâzı âlimlerin bu yoldaki tahriflerinden bahsedilmiş, önceleri bâzı şirler veya bâzı büyük râvilerin naklettikleri malzemeye inhisar eden şüphelerin hududu, geçen asrın sonlarından itibaren uzun çalışmaların ve mûnâkaşaların mevzûu olarak bâzı âlimlerin ileri sürdükleri iddialarla, Câhiliyye devrinden kalan edebî mahsullerin büyük kısmını içine alacak şekilde genişletilmiştir.
- Câhiliyye devrine atfedilen şirlerin mevsûkiyetine dâir eski şüpheleri ele alarak, bunların sahte olmaları ihtimalini önce Th. Nöldeke ortaya attı ve eski Arap dilcilerinin naklettikleri şirlerin şâirlerinin, bu eserin meydana geliş hakkındaki rivâyetlerin, bu şirlerdeki beyitlerinin tertibinin kat'î olmadığını ileri sürdü (1864). Daha sonra W. Ahlwardt (1872), W. Muir (1875), R. Basset (1880), Ch. Lyall (1885) muhtelif yönlerden ele alarak, bâzan da buldukları yeni delillerle, önceden ileri sürülmüş iddiaları tekrar ederek bahis mevzûu mes'ele üzerinde durdular. 1925'te neşrettiği bir makalesiyle Margoliouth, yazıya intikalinden önce Arap şirinin çok bozulduğunu, bu devrede uydurmacılığın hâkim olduğunu söyleyerek Câhiliyye devrine isnâd edilen şirlerin hemen hepsinin İslâmi-yetten sonra uydurulmuş bulunduğunu iddîa ve isbat etmek istedi. Hemen hemen aynı fikirlerin şarkta mümessili olan Tâhâ Hüseyin 1926'da neşrettiği, Câhiliye şiri adlı eserinde ve onu takip eden (1927) diğer bir eserinde eski edebiyata dâir metin ve rivâyetlerin hicrî II. asırda uydurulduğu fikrini müdâfaa etti". bk. Nihad M. Çetin, Eski Arap Şiri, İstanbul, 1973, s.48 vd.

37- Nihad M. Çetin, a.g.e., s.56.

ملخص البحث

اول استشهاد في اللغة العربية

من المتلوم أن مثل هذه الموضوعات صعبة دراستها . ونحن حاولنا أن نضبط المأثور في الاستشهاد الاول في اللغة العربية ، وننقل الآراء في هذا الموضوع لتوضيح حالته .

اول كتاب وصل الى زمننا هذا هو مجاز القرآن لأبي عبيدة ومعاني القرآن للفراء . إن ابا عبيدة استشهد باشعار عديدة في مجازه ولكن لم يذكر شيئا متعلقا باستشهاد المتقدمين ، واحتج الفراء ايضا بغزير الشعر في معاني القرآن وذكر شيئا من استشهاد ابن عباس . والكتب التي بعدهما تذكر مسألة مسائل نافع بن الازرق ، وفيها استشهد عبد الله بن عباس بالشعر العربي القديم في شرح غريب القرآن . وبهذه المسألة عُرف بعض الصحابة ، ولكن بالرغم من هذا فان ابن عباس هو المشهور بها .

و الباحثون في مسألة مسائل نافع بن الازرق ، بعضهم يقولون بأنها ثابتة وبعضهم يدعون أنها موضوعة وغير ثابتة .

ونحن رأينا أثناء البحث أن النقل و الفكر يتفقان في ثبوت هذه المسألة وان لم يكن حتما .